

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЗА БЪЛГАРСКИЯ ИНДИКАТИВЕН РЕЛАТИВЕН ФУТУР
И НЕГОВИТЕ БЪЛГАРСКИ И ЧЕШКИ ФУНКЦИОНАЛНИ
ЕКВИВАЛЕНТИ

Стилиян Стойчев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ABOUT THE BULGARIAN INDICATIVE RELATIVE FUTURE
AND ITS BULGARIAN AND CZECH FUNCTIONAL EQUIVALENTS

Stiliyan Stoychev
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract: The subject matter of the paper are instances of competition between different linguistic means of expression of the complex content ‘relative sequence’ in Bulgarian and grammatical asymmetry between Bulgarian and Czech in this area of verbal variation. The paper examines word forms of indicative relative future in Bulgarian and some of their functional equivalents in Bulgarian and mostly in Czech. The purpose of the paper is to study the theoretical grounds for choosing one or another solution in the translation of the mentioned verbal forms from Bulgarian in Czech.

Key words: Bulgarian, Czech, grammatical asymmetry, functional equivalent, relative future.

Предмет на доклада са проявите на **конкуренция между** различни морфологични и синтактични **езикови средства** при изразяването на комбинацията от значенията ‘следходност’ и ‘релативност’, морфологизирани в българския език, т.е. на комплексното съдържание **‘релативна следходност’**¹ в българския език, както и на **граматична асиметрия** между българския и чешкия език (по-нататък БЕ и ЧЕ) в тази област на глаголното словоизменение. Обекти на доклада са словоформи на българската и темпорално, и таксисно (а и евиденциално) маркирана грамема **индикативен релативен футур**² (по-нататък

¹ Също: ‘следходност спрямо изказване в аорист’, ‘следходност спрямо минал ориентационен момент’ или ‘следходност в миналото’.

² Т.е. бъдеще време в миналото или футурум претерити.

ИРФ) в качеството ѝ на ядрено морфологично средство за изразяване на това съдържание и техните доминантни морфологични и синтактични **функционални еквиваленти**³ (по-нататък **ФЕ**) в съвременните БЕ и ЧЕ. Целта на доклада е да представи теоретичните основания за избора на едно или друго решение при превод на въпросните български глаголни форми на ЧЕ.

С оглед формата на доклада българският **ИРФ** и неговите **ФЕ** ще бъдат илюстрирани с единични примери от анализирания оригинален български и преводен чешки езиков материал, ексцерпиран от Паралелния корпус на Чешкия национален корпус (ЧНК-ПК)⁴.

В плана на съдържание грамемата **ИРФ** сигнализира в главното си значение свидетелски *следходно спрямо минал ориентационен момент* (по-нататък *МОМ*) *действие* (Куцаров 2007: 258-259).

Според темпоралния модел на Р. Ницолова **релативният футур** е дуративно (акционно) време. В главното си значение то може да бъде представено от формулата $R < T_0$; $R < E < T_0$, според която интервалът на референтност R е преди момента на говорене T_0 , а интервалът на действието E е след интервала на референтност R , но преди момента на говорене T_0 (Ницолова 2008: 269). Както обаче самата Р. Ницолова добавя, в отделни случаи не е задължително интервалът на действието да бъде само в плана на миналото, а може да бъде и в плана на настоящето, че дори и в плана на бъдещето.

Р. Ницолова обръща внимание и на факта, че футуралните грамемии по принцип не дават информация доколко глаголното действие е реализирано или не, но че благодарение на контекста може да стане ясно дали то е възможно, невъзможно или реализирано (Ницолова 2008: 312). В този смисъл **ИРФ** може да означава в главното си значение *релативно следходно действие*, което е (1) *или вече реализирано*, (2) *или нереализирано, но все още реализуемо*, (3) *или нереализирано, но вече нереализуемо*.

Както отбелязва Р. Ницолова, „в езици, в които липсва аналог на българското *бъдеще в миналото*, неговите форми често се превеждат с *кондиционал* или *със съчетания с модални глаголи от типа на мога и трябва*“ (Ницолова 2008: 312). Както знаем, в славянското и романското езикознание има известни традиции концепцията за субективномодалния характер на футуралните конструкции. Според В. Косеска-Тошева футуралните грамемии представляват „една *граматикализирана модална система*“, а грамемата футурум претерити е „една *от глаголните форми, които изразяват условно*

³ За принципа на функционалните еквиваленти вж. С. Стойчев (Стойчев 2015: 31 – 32).

⁴ Поради съображения от техническо естество ще бъдат представени само ФЕ на ИРФ в основния наративен регистър, т.е. когато повествованието се води в свидетелски, а не в преизказан аорист или в исторически презенс. Изходните словоформи в ИРФ в българските оригинали ще бъдат преставяни в шрифт получер, а регистрираните чешки, както и други допустими в съответния контекст български и чешки ФЕ – в получер курсив.

наклонение [...] по-точно казано, ... минало условно наклонение“ (Косеска-Тошева 1977: 38, 41, 54; цитирано по Пантелеева 1999: 80; вж. и Ницолова 2008: 312). Подобни съображения са дали основание на полския езиковед З. Голомб да нарече футурум претерити „кондиционал от балкански тип“ (Голомб 1964).

Всъщност, субективномодалният кондиционал и обективномодалният футур се доближават в това, че отнасят означаваното действие към плана на бъдещето и по този начин го представят като нереално⁵. Това създава предпоставки за възможността те да функционират помежду си и като **ФЕ**.

Да разгледаме някои по-типични дискурсни употреби на българския **ИРФ** в главното му значение с оглед на негови български и чешки **ФЕ**.

1. БЪЛГАРСКИЯТ ИНДИКАТИВЕН РЕЛАТИВЕН ФУТУР ЗА ВЕЧЕ РЕАЛИЗИРАНО РЕЛАТИВНО СЛЕДХОДНО ДЕЙСТВИЕ

В контекст на издържано в индикативен претерит (аорист) изказване **ИРФ** понякога изразява *следходно спрямо МОМ, но предходно спрямо изказването и вече реализирано действие*. Релевантната за него комбинация от темпоралната сема ‘следходност’ и таксисната сема ‘релативност’ „се сблъсква“ със семите ‘предходност’ и ‘прекратеност’. Това създава предпоставки за конкуренция между българските грамемии **ИРФ** и *индикативен претерит* и съответно между чешките грамемии *таксисно употребен футур* и *претерит* като **ФЕ** на българския **ИРФ** в подобен контекст (1-2):

(1) Наближаваше време за закуска и вилата скоро **щеше да екне** <срв. *екна*> от гръмливите шепи на Джек... :: Blížila se doba snídaně a vila **se** brzy **naplní** <срв. *se brzy naplnila*> hlučnými žerty Jacka... [Д1];

(2) Ала дори това бе все пак по-достойно от унизителното стоене при Фани, която скоро **щеше да го превърне** <срв. *превърна*> в окаян жиголо. :: Ale i to bude přece jen důstojnější než pokořující poskakování kolem Fanny, která z něj **udělala** <срв. *udělá*> ubohého gigola. [Д1].

По принцип обаче семите ‘предходност’ и ‘прекратеност’ са ирелевантни за българския **ИРФ** и той просто *изразява нереализирано и все още реализуемо или вече нереализуемо релативно следходно действие, което спрямо изказването би могло да бъде или предходно, или едновременно, или следходно*.

2. БЪЛГАРСКИЯТ ИНДИКАТИВЕН РЕЛАТИВЕН ФУТУР ЗА НЕРЕАЛИЗИРАНО, НО ВСЕ ОЩЕ РЕАЛИЗУЕМО РЕЛАТИВНО СЛЕДХОДНО ДЕЙСТВИЕ

В редица случаи в БЕ се наблюдава паралелна употреба на таксисно немаркирания футур в общото му значение и таксисно маркирания му корелат – релативния футур. Тогава **ИРФ** отразява гледната точка на говорещия, а

⁵ По традиция съдържанието на грамемата кондиционал се представя като ‘нереалност’, в по-ново време и като ‘нефактуалност’ (вж. Щиха 2002: 569; срв. и Ницолова 2008: 399-400).

индикативният футур – на когнитивния субект. За подобен контекст ЧЕ разполага единствено с *таксисно употребен футур* (3-4):

(3) Разбира се, той **щеше да остави** военната служба, **щеше да живее** с Елена в София или Цариград и **да си създаде** клиента <срв.... *ще остави...ще живее...ще си създаде...*>. :: *Opustí přirozeně vojenskou službu, bude žít s Elenou v Sofii nebo v Cařihradě a vybuduje si tam klientelu.* [Д2];

(4) Не знаех дали **щеше да ме пита** <срв. *ще ме пита*> нещо. :: Nevěděl jsem, *bude-li se mě na něco ptát.* [Д3].

Доста често в контекст на издържано в индикативен претерит изказване **ИРФ** изразява *следходно спрямо МОМ* и *планирано, желано или очаквано и все още реализуемо действие*. Налице е комбинация на темпоралната сема ‘следходност’ и таксисната сема ‘релативност’ с модалната сема ‘дезидеративност’. Именно тук спомагателният глагол *ща* пази най-добре старото си лексикално значение на глагол за желание или намерение. Това от своя страна обуславя наблюдаваната в БЕ конкуренция между оформения в **ИРФ** пълнозначен глагол и оформена в **индикативен релативен презенс** (имперфект) синтактична конструкция на същия глагол с модален глагол за желание или намерение, както и доминантните чешки ФЕ – по същество оформени в **претерит** аналогични синтактични конструкции (5-7):

(5) Да, Карлито **щеше да направи** това <срв. *искаше да направи*>, но плутократът го изпревари. :: Ano, Carlito to *chtěl udělat*, ale Jack ho předešel. [Д1];

(6) **Щеше да я настигне** <срв. *Възнамеряваше да я настигне*> из пътя. :: *Hodlal je dohonit* cestou. [C];

(7) Навярно **щеше да продаде** <срв. *се канеше да продаде*> гривната десет пъти по-скъпо. :: Určitě *se chystala prodat* náramek za desateronásobnou cenu! [Д2].

В немалко случаи отново на издържано в индикативен претерит изказване **ИРФ** може да изразява *следходно спрямо МОМ* *потенциално или obligatorно действие*, т.е. налице е комбинация на темпоралната сема ‘следходност’ и таксисната сема ‘релативност’ с модалните семи ‘потенциалност’ или ‘obligatorност’. Това пък създава условия за конкуренция между оформения в **ИРФ** пълнозначен глагол и оформена в **индикативен релативен презенс** синтактична конструкция на същия глагол с модален глагол за възможност или необходимост, както и доминантните чешки ФЕ – по същество оформени в **претерит** аналогични синтактични конструкции (8-9):

(8) Или **щях да бъда** <срв. *можеше да бъда*> жалък като този,... :: Nebo *ze mětihla být* klidně tatáž politováníhodná postavička, jako je ten,... [K];

(9) Тук **щяха да се родят** <срв. *трябваше да се родят*> децата им. :: Tady *se měly napříště rodit* jejich děti. [Д3].

Споменатата вече нереалност на следходните действия обуславя конкуренцията между обективномодалния футур и субективномодалния

кондиционал. В БЕ по-успешен конкурент се оказва футурът, докато диапазонът на кондиционала се свива все повече. За разлика от българския таксисно индиферентен кондиционал чешкият разполага с корелати по таксис – **нерелативен** и **релативен кондиционал** (традиционно наричани сегашен и минал кондиционал) – и се отличава с много по-широк диапазон и по-висока фреквентност. С оглед на това никак не е странно, че те много често се оказват доминантни **ФЕ** на българския **ИРФ** при оформянето на еквивалентните чешки не само пълнозначни глаголи, но и синтактични конструкции с тях (10-12):

(10) Можех да изляза през вратата и никои **нямаше да види** <срв. **не би видял**>, че ме няма. :: Mohl jsem vyjít za bránu a nikdo **by nezahlížel**, že tam nejsem. [Д3];

(11) Мисля, че той **не щеше да стреля** <срв. **не би стрелял**>, и от това ме беше най-много страх. Той **щеше да** ме **хване** <срв. **би ме хванал**> жив. :: Myslím, že on **by byl nestřílel**, a toho jsem se nejvíce bál. On **by mě byl chytil** živého. [Р].

(12) Тогава Тосун бей **щеше да се дръпне** <срв. **би се дръпнал** // **{трябваше / би трябвало} да се дръпне**>. :: Pak **by** Tosun-bej **musil ustoupit**. [В1].

3. БЪЛГАРСКИЯТ ИНДИКАТИВЕН РЕЛАТИВЕН ФУТУР

ЗА НЕРЕАЛИЗИРАНО И ВЕЧЕ НЕРЕАЛИЗУЕМО РЕЛАТИВНО СЛЕДХОДНО ДЕЙСТВИЕ

Изключително често българският **ИРФ** се среща в условни изречения – обикновено в заключението на нереалните условни периоди, както и в простите нереални условни изречения. В такъв контекст той изразява *следходно спрямо МОМ* *нереализирано и вече нереализуемо действие*. Ако в позицията на предиката е употребен означаващ контролируемо действие глагол, наблюдава се конкуренция между **ИРФ** и *таксисно индиферентния кондиционал*, но преобладава **ИРФ**; означаващите неконтролируеми действия български глаголи не образуват кондиционал (Ницолова 2008: 400). Чешки **ФЕ** са оформени в *таксисно употребен футур*, в **нерелативен** или **релативен кондиционал** еквивалентни глаголи (при това и означаващи неконтролируеми действия глаголи) или техни синтактични конструкции с различни модални глаголи (13-17):

(13) Ако **тръгнах** <срв. **тръгнат**> от лагера утре сутринта, най-късно привечер **щях да стигнат** <срв. **ще стигнат**> до границата. :: Jestli že vyjedou z tábora zítra ráno, nejpозději večer **budou** na hranicích. [Д2];

(14) Да можех да уловя стопанина на тоя вир, той **щеше да ми помогне** <срв. **би ми помогнал**>. :: Kdybych tak mohl chytit pána téhle tůně, ten **by mi pomohl**. [Д3];

(15) **Щях да си помисля** <срв. **Бих си помислил**> дори, че съм сънувал, ако в бързината не бе застлала дивана от опаката страна на одеялото. :: Málem bych si byl myslel, že se mi to všechno zdálo, kdyby byla ve spěchu při stlaní nepřevrátila na gauči polštáře. [В2];

(16) **Без да искам, щях да кажа** <срв. невъзможния в този контекст кондиционал ***бих казал**>, че зная моя род от времената на Карла Велики. :: Málem bych se byl prořekl, že já znám svůj rod od časů Karla Velikého. [Д3];

(17) Ако всички изпълнявахме добре дълга си, бунт **нямаше да има** <срв. бунт *не би могло да има* / до бунт *не би могло да се стигне*>. :: Kdy bychom všichni plnili dobře svou povinnost, k povstání *by nemohlo dojít*. [C].

Ако контекстът предполага и предходност на релативното следходно и нереализуемо действие спрямо изказването, възможна е и конкуренция на **ИРФ** или **синдикативния претерит**, или по-често с **да-конструкцията**, обикновено в комбинация с най-разнообразни **лексикални** или **синтактични модификатори**. В подобен контекст чешките функционални еквиваленти са оформени основно в **претерит** (19), също в комбинация със съответни **модификатори**:

(18) Той **без малко щеше да събори** <срв. *без малко събори* / *само дете не събори* // *за малко/ аха да събори*> чайника на земята. :: *Málem shodil* <срв. *Div ženeshodil*> čajník na zem. [D2].

Дори само приведените **ФЕ** на българския **ИРФ** доказват убедително, че и в БЕ, и в ЧЕ на съдържанието ‘**релативна следходност**’ съответстват изключително разнообразни форми. Налице е конкуренция и между **морфологичното** и **синтактичното езиково равнище**, и между определени **морфологични категории** като **време**, **таксис**, **наклонение**, и между техните **грамем**и – например между темпоралните грамем **футур**, **презенс** и **претерит**, между таксисните грамем **релатив** и **нерелатив**, както и между модалните грамем **индикатив** и **кондиционал**. Прави впечатление и **граматичната асиметрия** между двата езика, изразяваща се в тоталното им разминаване по отношение на морфологичната категория **таксис**:

(1) в БЕ тя е добре развита ядрена категория, а в ЧЕ е в отстъпление и в най-добрия случай е периферна;

(2) в БЕ тя е развита в рамките на модално немаркирания индикатив и на модално маркирания императив, но не и на модално маркирания кондиционал, а в ЧЕ ситуацията е абсолютно противоположна – ако изобщо може да се говори за таксис, то той е застъпен най-добре в рамките на кондиционала;

(3) българският индикативен претерит е таксисно индиферентен, т.е. няма таксисен корелат, а в ЧЕ с таксисен корелат (макар книжен и периферен) разполага единствено претеритът.

По-голямата маркираност и по-слабата граматикализация на българската грамема **ИРФ** в сравнение с нейния таксисен корелат и конкуренцията между нея и разгледаните в изложението нейни български **ФЕ**, обясняват и отбелязваната в граматиките нейна доста ниска фреквентност в съвременния БЕ. Установяването на вътрешноезиковите **ФЕ** на българския **ИРФ** предлага и добри идеи за търсене на структурно разнообразни и същевременно теоретично издържани решения при превод на въпросните български темпорално и таксисно маркирани глаголни форми на езици, които или никога не са разполагали с морфологична категория **таксис**, или са я изтласкали в периферията на морфологичните си системи и са на път да я изгубят (каквото е случаят с ЧЕ), или пък вече окончателно са я изгубили.

Източници

- В1:** Вазов, И. *Под игото*. София: Български писател, 1972 :: Vazov, I. / překl. Hanzová, Z. *Pod jařtet*. Praha: Odeon, 1968.
- В2:** Вежинов, П. *Барьерата. Белият гуцер*. София: Български писател, 1977 :: Vežinov, P. / překl. Kufnerová, Z. *Bariéra*. Praha: Odeon, 1980.
- Д1:** Димов, Д. *Осъдени души*. София: Български писател, 1960 :: Dimov, D. / překl. Nováková, L., K. Mára. *Odsouzené duše*. Praha: Odeon, 1969.
- Д2:** Димов, Д. *Поручик Бенц*. София: Български писател, 1987 :: Dimov, D. / překl. Маха, Р. ml. *Láska poručíka Bentze*. Praha: Melantrich, 1972.
- ДЗ:** Дончев, А. *Време разделно*. София: Български писател, 1964 :: Dončev, A. / překl. Reinerová, H. *Přelom*. Praha: Odeon, 1972.
- К:** Калчев, К. *Двама в новия град*. София: Български писател, 1969 :: Kalčev, K. / překl. Kříž, V. *Dva v novém městě*. Praha: Naše vojsko, 1989.
- Р:** Радичков, Й. *Всички и никой*. София: Отечествон фронт, 1976 :: Radičkov, J. / překl. Reinerová, H. *Všichni a nikdo*. Praha: Vyšehrad, 1984.
- С:** Стоев, Г. *Цена на златото*. Велико Търново: Слово, 2002 :: Stoev, G. / překl. Nováková, L. *Cena zlata*. Praha: Melantrich, 1975.
- ЧНК-ПК:** Gladkova, H. – Kalajdžievová, N. – Vavřín, M.: *Korpus InterCorp – bulharština, verze 9 z 9.9.2016*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

Библиография

- Голомб 1964:** Gołąb, Z. *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich (Ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego)*. Wrocław, 1964.
- Косеска-Тошева 1977:** Koseska-Toszewa, V. Relacje modus – tempus w języku bułgarskim na tle języka polskiego. – In: *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. XVII. Warszawa, 1977, 289–298.
- Куцаров 2007:** Куцаров, И. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пантелеева 1999:** Пантелеева, Х. Бъдеще в миналото – т.нар. кондиционал от балкански тип (Наблюдения над темпоралното му значение в съпоставка с полски език). – В: *Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. Иван Леков*. София: Академично славистично дружество, 1997, 79–85.
- Стойчев 2015:** Стойчев, С. Функционално-семантичните микрополета на резултативността в съвременния български и в съвременния чешки език (опит за моделиране и конфонативен анализ). – *Съпоставително езикознание*. 2015, № 2, 30–45.
- Щиха 2002:** Šticha, F. Způsob slovesný (modus verbi). – In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Ed. Karlík, P., M. Nekula, J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 369–370.